

FEKETE CSABA

Hiányzó láncszemek Szenci Molnár Albert zsoltárköltőnk életművében

Bevezetés: utolsó találkozásom Csomasz Tóth Kálmánnal

Szenci Molnár Albert genfi zsoltárainak értékeléséhez, a külföldi és hazai peregrináláshoz és zsoltárköltőnk életművéhez fűződő megfigyeléseimet hadd kezdjem személyes emlékezéssel. Megrögzött vélemények miatt, amelyek árnyalják vagy beárnyékozzák a genfi zsoltárok éneklését.

Csomasz Tóth Kálmánnal (1902–1988) halála előtt néhány hónappal találkoztam utoljára, meglátogattam Sepsy Károly (1930–2024) Debrecen-nagytemplomi orgonista-lelkész és Kalocsay Ferenc (1925–2016) főtí orgonista-kántor társaságában. Tisztelettel óvakodtam, nehogy megbántsam Kálmán bácsit, de érzékeltettem, hogy eltérő nézeteim alakultak ki azok helyett, amelyeket lezártnak tekintettem, amikor diákként megismertem az 1948-as énekeskönyvet, ennek szerkezetét, dallamközlését, gyülekezeti és tudományos értékelését.¹ Arról sem szóltam, hogy többek között azért történt ez a váltás, mert átnéztem Maróthi György zsoltárközlésének (1743) összes zárlatát, a dallamok zárlatában található módosítások (vezérhangok) miatt, majd a Zeneakadémián Claude Goudimel összkiadását, aztán folytatólag rá kellett jönnöm, hogy bizony, Szenci Molnár mintája, közvetlen forrása más, mint amit a hazai szakirodalom annak vél, így akarva-akaratlan módosult meggyőződésre kellett jutnom.

Nem szóltam Gárdonyi Zoltán (1906–1986) tanulmányáról (1979) sem.² Ismertem, és mivel akkor nem jelenhetett meg a Bottyán János (1911–1984) szerkesztette *Református Egyház* című lapban, lemásoltam, terjesztettem. Aztán az úgynevezett diézis-konferencia (1993)³ előkészítése során elküldtem jegyzeteimet Draskóczy Lászlónak (1940–2020), ő egyetértőleg közölte, Lantos Szabó István (1953–) tanár, lantművész, Karasszon Dezső (1952–) kántor, orgonaművész, Déri Balázs (1954–) klasszika-filológus, muzikológus és Jancsovics Antal karmester (1937–) hasonló véleményével együtt. Teret kapott ugyanott a Hasper-féle szélsőséghez továbbra is ragaszkodó Máté János (1934–1998), a Károli Gáspár Református Egyetem zenetanára és a Kálvin tér orgonista kántora eltérő értelmezése, védte a Csomasz Tóth Kálmán-féle álláspontot. Ugyanezen a konferencián igen fontos adalék is napvilágot látott. Hamar

¹ *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1948. (A továbbiakban: RÉ48.)

² GÁRDONYI Zoltán, *Széljegyzetek a magyar református énekeskönyvhöz (közreadja GÁRDONYI Zsolt)* = „...eleitől fogva...”: *Tanulmányok, dolgozatok, hozzászólások a genfi zsoltárok énekléséről*, kiad. a Református Egyházzenészek Munkaközössége, Budapest, ReZeM, 1993, 7–12.

³ „...eleitől fogva...”

István (1941–) énekíró és fordító, szolnoki református lelkész magyar fordításban közölte a holland organista-lelkész és énekíró, Bernhard Smilde (1922–2014) doktori értekezésének (1986) néhány szakaszát,⁴ kimutatva Hasper egyoldalú felfogását és torzításait. Ez az irányvonal később teljesen el is tűnt a himnológia és az európai református zsoltáréneklés gyakorlatából és elméletéből. Ráadásul a zárlati vezérhangos módosítás helyességét továbbra is mereven tagadók miatt Draskóczy közreadta Loys Bourgeois 16. századi értekezését, ez egyértelműen igazolta, organasíp-ábrával képszerűen is szemléltette, hogy a hugenotta zsoltárok dallamának integráns tartozéka a zárlati diézis.⁵ Ezt az ábrát közölte Bólya József Szenci Molnár-kiadása is.⁶

Azon a bizonyos délutánon Kálmán bácsi ült ágya szélén, csíkos pizsamában, lóbálta a lábát, messze néző tekintettel hallgatott, hallgatott. Majd ennyit mondott: *Tudod, én azt hittem, hogy itt már nincs mit kutatni.* A jelen kötet alapjául szolgáló konferenciánk előadásai között P. Vásárhelyi Judit summázta,⁷ hogy mennyi minden tisztázódott az 1948-as énekeskönyv és Szenci Molnár műveinek kritikai kiadása óta. Volt mit kutatni. S van is mit kutatni, de az eredményeket jórészt további adalékokra véletlenszerűen rábukkanva, nem módszeres felderítés és közreadás eredményeként remélhetjük.

Azon a délutánon hallgattam még arról, s csak később írtam meg,⁸ hogy zenei sajtóhiba vezetett nyomra. Értelmetlen módosítójel maradt a 147. zsoltár dallamának utolsó sorában, az 1. képen is látható.⁹ Németül is, magyarul is így van. Szenci Molnár Albert mintája igazából nem a négyszólamú francia őskiadás volt, hanem az egyszólamú német. Tehetős volt a herborni nyomda, állva hagyhatta a szedést, hogy amikor kell, készen lévő új kiadást nyomtathasson. A *Psalterium Ungaricum* (1607) úgy készült, hogy ugyanaz a német nyomda illesztette a német zsoltárszöveg helyére a magyar változatot. Itthon az is ritkaság volt, ha egy nyomdász két sajtón dolgozott, mint Vizsolyban. Frankfurt nyomdásza, Johannes Saur, ha kellett, egyszerre hat

⁴ Bernard SMILDE, *Hasper en het Kerklied*, Leeuwarden, De Tille, 1986. — Magyarul lásd: *Hasper és az egyházi ének* (Bernard Smilde azonos című doktori értekezéséből részleteket fordított és közreadja HAMAR István) = „...eleitől fogva...”, 43–46.

⁵ Loys BOURGEOIS, *Le Droict Chemin de Musique*, Geneve, Gérard, 1550. Magyarul *A muzsika igaz útja*, ford. JENEY Zoltán, szerk. DRASKÓCZY László, jegyz., utószó FERENCZI Ilona, Budapest, 2003.

⁶ *Psalterium Ungaricum*, Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira, kiad. BÓLYA József, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinata, 2003 (a továbbiakban: BÓLYA), 474.

⁷ P. VÁSÁRHELYI Judit, *A Szenci Molnár Albert kutatás jelenlegi állása: Eredmények és feladatok*. Szerkesztett változatát lásd jelen kötetben.

⁸ Eltérő szempontból vizsgáltuk a kérdést, de igen hasonló végeredményre jutottunk H. Hubert Gabriellával. Vö. FEKETE Csaba, *Szenci Molnár Albert zsoltárkiadásának mintája*, Magyar Könyvszemle, 2003/3, 330–349; H. HUBERT Gabriella, *Szenci Molnár Albert és a 17. századi gyülekezeti énekeskönyv-kiadás*, Magyar Könyvszemle, 2003/3, 349–356.

⁹ *Psalmen Davids Nach Frantzösischer Melody vnd Reymen art [...] Durch Ambrosium Lobwasser [...]*, Herborn, Cristof Raben, 1598. Debreceni példánya: Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, B 943. Az 1. kép fotója erről a példányról készült. – Bibliához kötött csonka példánya: OSZK Ant. 13217(4). Az OSZK Antiqua katalógusának tételszáma: B 547.

sajton is dolgoztatott.¹⁰ Egyszóval, nem a Kálvin korabeli egyszólamú (1562), illetve négyszólamú francia őskiadás döntött (1565), hanem a fél évszázaddal későbbi, egyszólamú német énekeskönyv (alighanem több) kiadása.

1. kép

Psalmen Davids Nach Frantzösischer Melody vnd Reymen art [...] Durch Ambrosium Lobwasser [...],

Herborn, Cristof Raben, 1598, 147. zsoltár. (A példányleírást lásd a 9. jegyzetben.)

Hibás és értelmetlen # – nem a hangjegy előtt van, utána következik, és nem is a vonalon látható, hanem vonalközben. Csak itt, 1607-ben, egyszer fordul elő a százharminc dallamban.¹¹ Hanauban (1608) és Oppenheimban (1612) más nyomdász és nyomdai hangjegykészlet volt, ott már ilyen hiba nem történt.

Időközben H. Hubert Gabriella talált Párizsban egy másik énekeskönyvet, amely szintén Szenci Molnár Albert mintái körébe tartozott. Nálunk ismeretlen volt addig, és számba sem vehettük ezt az 1609-ben megjelent német, herborni kiadást.¹² Több más német énekeskönyv is lehet forrás, amelyeket szintén nem ismertünk, nem ismerünk, nálunk nincs példány belőlük. Magyarán, a 20. századi szakmabeliek csupán egyetlen kiadást ismertek, és ebből levonták azt a következtetést, hogy ennyi volt, nem több. Ebben a H. Hubert által leírt 1609-es kiadásban is megtaláljuk a német megfelelőjét egy sor magyar éneknek, amelyek tehát nem lehetnek semelyik magyar prédikátor eredeti munkái, mindegyik fordítás. Sajnos, az adatrótlás vagy helyesbítés 2004 óta nem nyert tért, így nem találjuk meg ezt az információt új, 2021-ben megjelent énekeskönyvünkben sem.¹³ Szentmártoni Szabó Géza ezt az állapotot joggal tette szóvá. Summás megállapítása nem túlzás, új énekeskönyvünknek sem sikerült túllépnie örökölt beidegzéseken: „Vannak a régi magyar irodalom történetében olyan szívósan továbbélő téves attribúciók, amelyeket a maguk idejében, az elégtelen bizo-

¹⁰ Szenci Molnár Albert *naplója*, kiad. SZABÓ András, Budapest, Universitas, 2003, 143.

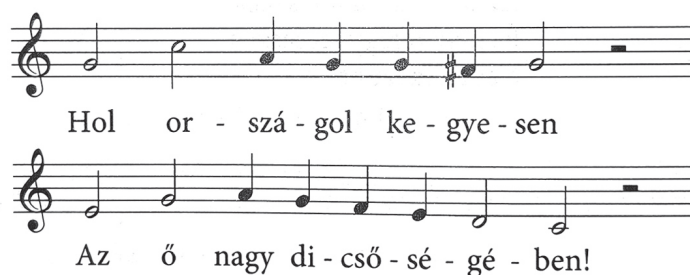
¹¹ Lásd egyéb részleteket is korábbi áttekintésemben: FEKETE Csaba, *A genfi zsoltárok elterjedése hazánkban = Kálvin időszerűsége: Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*, szerk. FAZAKAS Sándor, Budapest, Kálvin, 2009, 185–242.

¹² H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Budapest, Universitas, 2004, 160–166.

¹³ *Református énekeskönyv*, [összeáll. a Generális Konvent Liturgiai és Himnológiai Bizottsága], Budapest, Kálvin, 2021. (A továbbiakban: RÉ21.)

nyítékok ellenére elfogadtak, és cáfolatuk a megrögződött téves hagyomány makacs ellenállása miatt, csupán sok-sok bizonyító érv felsorakoztatásával lehetséges.”¹⁴

Kálmán bácsinak arról sem beszéltem, hogy a debreceni Nagytemplomban – Sepsy Károlyt sokszor helyettesítve az orgonánál – a kritikus zárlatokban nem játszottam a hangzat tercét. Soha senki nem vette észre, a gyülekezet pedig, bár talán a kezdő strófában némileg bizonytalan vagy megosztott volt, a második strófától kezdve mindig a módosított zárlati félhangot énekelte, amely ellen annyit hadakozott Csomasz Tóth Kálmán.

2. kép

A 150. zsoltár 4–5. sora új, 2021-es kiadású református énekeskönyvünkben

Látjuk, ma van módosítójel (kereszt), ugyanitt az 1948-as kiadású református énekeskönyvben nincs. E példát Gárdonyi Zoltán azért említette, mert a harmadik sorban kislépéssel, a folytatásban nagylépéssel kellene énekelnünk az egymásnak felelő zárlati motívumot Csomasz Tóth Kálmán szerint. A Tanácskozó Zsinat kiadta 1996-os énekeskönyvben sincs kereszt, hanem, kényszerűségből, apró csillag látható a kotta fölött, jelezve, hogy hol lehet a hibásnak bélyegzett kereszt.¹⁵ 2003-ban Bólya kiadása sem a dallamsorban, hanem fölötté közöl kereszt módosítójelet.

Becsülnünk illik korszakváltó 1948-as énekeskönyvünk érdemeit. A hasonló vállalkozásokban nem ritka jelenség, hogy megosztott a szerkesztőbizottság. Nálunk főként az említett Hendrik Hasper (1886–1974) holland református lelkész és költő elméletéhez való merev ragaszkodás miatt, hatására több mindent elhallgatott Csomasz Tóth Kálmán. Mellőzte Árokháty Béla és Karácsony Sándor koncepcióját, elhagyta Árokháty nevét is az énekeskönyv előszavából (ezt is Gárdonyi Zoltán tette szóvá), de azért magasztalta a Délvidéken megjelent énekeskönyvet (1939).¹⁶ Majd monográfiát alkotott Maróthi Györgyről,¹⁷ akinek érdemeit tárgyalva az úgy vélt dallamromlásokról hallgatott, noha

¹⁴ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Szenci Molnár Albert tévesen másénak tulajdonított Reggeli dicséretéről = Átjárások: A lelkeségi és a világi irodalom, illetve művészet egymásra hatása a magyar régiségben*, szerk. BÁTHORY Orsolya, Budapest, HUN-REN-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségi Kutatócsoport, 2024, 43–54.

¹⁵ *Magyar református énekeskönyv*, [szerk. a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának Himnológiai Bizottsága], Budapest, Kálvin, 1996.

¹⁶ *Énekeskönyv református keresztyének számára*, Szabadka, Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház, 1939.

¹⁷ CSOMASZ TÓTH Kálmán, *Maróthi György és a kollégiumi zene*, Budapest, Akadémiai, 1978.

az ifjú debreceni tanár 1743-ban a módosító jeleket a svájci kiadásokból és gyakorlatból átvette. Továbbá Csomasz Tóth nem foglalkozott Bárdos Lajos (1899–1986) művével sem, mert a modális harmóniakat tárgyaló munka (1961) kimutatta, hogy a Palestrina korában széles körben alkalmazott módosítások szerves részét alkotják az úgynevezett modális stílusnak.¹⁸ Nézeteit nem módosította három évtizeddel később sem Kálmán bácsi, ráadásul egyes tanítványai, illetve tanszéki utódja, Máté János egyes tanítványai talán mai napig makacsul ragaszkodnak a Hasper- és Csomasz Tóth-féle állásponthoz, az úgy vélt modális hangnemi tisztasághoz.

Stílustisztaságra, a modális hangnemek minden módosításának elvetésére törekedett Hasper, kivétel nélkül, az úgynevezett *v-alakú* zárlatokban, ahol a dallam lelép–visszalép. Szerinte nem lehet a skála törzshangja a félhang az egészhang helyett. Ezt láttuk fent, a 2. képen, a 150. zsoltár példájában.

Feledhetetlen és mellőzhetetlen mindez, mert Csomasz Tóth felfogásában a ritmus és az ének dallamképének tisztelete vált elsődlegessé. Alárendelt ennek minden mást, például a zsoltár és a Biblia viszonyát is. Többségbe kerültek követői, egyben igen döcögve haladt a református közvéleményben az 1948-as énekeskönyv elfogadása. Biblia és zsoltár, zsoltáreneklés tekintetében már nem az Oppenheimeri Biblia volt a viszonyítási alap. Korábban, a 19–20. századi tanulmányokban nem hiányzott az összehasonlítás a magyar Biblia Szenci Molnár-féle két kiadásával (1608 és 1612), megfigyelték, hogy sokszor, ha lehetséges volt, a versszerkezetben Molnár Albert szinte szó szerint átvette a Vizsolyi Biblia szövegét. Szenci Molnár kritikai kiadásában¹⁹ sem hangsúlyozta annyira nézeteit Csomasz Tóth Kálmán, mint később, a hazai reformátusok számára írt tudnivalók megfogalmazásában (1971),²⁰ illetve már korábban, az 1948-as énekeskönyvhöz csatlakozó kézikönyvben (1950).²¹ Akik az 1948-as vonalat követték, azok is az 1908-as revideált Károlyi Biblia fordítását tekintették mérséklő pólusnak. Ehhez mérten elsatnyult 1948-ban, és azóta is az olyan vizsgálat, amely Szenci Molnár zsoltárainak biblikus ragaszkodását taglalná. Nevezetesen, hogy a strófica és a rímelés követelményei között többnyire két bibliai verset ölelt magába számos strófa. Gyakori két rövidebb strófa nagystrófává összefoglalt alakja. Ennek megfelelően verselt Molnár Albert, és lehetőleg minden adalékot vagy más bővítést mellőzött. Eltér ezekben a régi magyar istenes énekektől, de sokkal inkább a zsoltárokat később megkurtító és átdolgozó szerkesztményekről.

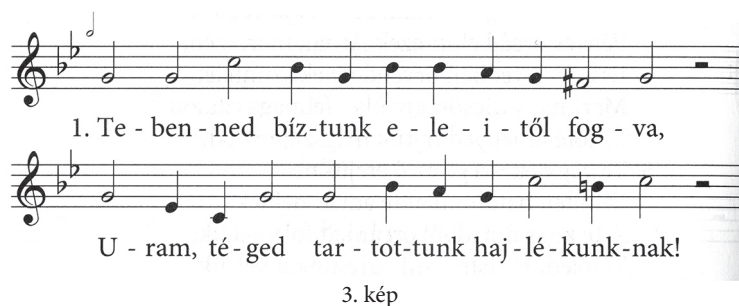
¹⁸ BÁRDOS Lajos, *Adalékok a reneszánsz műzene összhangzattanához, elsősorban Palestrina énekkari műveinek alapján*, Budapest, Zeneműkiadó, 1961.

¹⁹ SZENCI MOLNÁR Albert *költői művei*, s. a. r. STOLL Béla, Budapest, Akadémiai, 1971 (RMKT XVII/6); *Evangélikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)*, szerk., jegyz. H. HUBERT Gabriella, s. a. r. VADAI István, ECSEDI Zsuzsanna, Budapest, Balassi, 2016 (RMKT XVII/17), 357–358; 989–991 (121. szám). A jegyzet közli a Kolross-féle Morgenlied teljes szövegét.

²⁰ CSOMASZ TÓTH Kálmán, *Dicsérvételek az Urat: Tudnivalók énekeinkről*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1971.

²¹ CSOMASZ TÓTH Kálmán, *A református gyülekezeti éneklés: Útmutató és adattár a próbaénekeskönyvhöz*, Budapest, Református Egyetemes Konvent, 1950.

Szintén hallgattam a Csomasz Tóth Kálmánnal folytatott emlékezetes beszélgetés során az Erdélyben őrzött kéziratok forrásáról.²² Eljutott hozzám a század hetvenes éveiben Szenci Molnár naplószerű feljegyzéseinek másolata. Ilyen magyar vonatkozású emlékek kutatását is különleges engedélyhez kötötték, másolása pedig nem számított törvényesnek Romániában, még kevésbé lehetett volna másolatoknak eljutniuk Magyarországra. Tanácsos volt hallgatni róluk, engedtem az óvásnak. Ma már hozzáférhetők.²³

3. kép
A 90. zsoltár 1–2. sora a 2021-es református énekeskönyvben, zárlati módosítással

Haladjunk tovább a még megválaszolatlan kérdésekkel, legalább emlegessük a kutatnivalót, csatlakozva P. Vásárhelyi Judit összegzéséhez, főleg azokat a pontokat említve, ahol eddig alig van – legkevésbé perdöntő – adatunk, legfeljebb kérdőjeles elképzelésünk. Az ének éneklése nem ritkán másodlagos a szöveg vizsgálatára leszűkült tudományos szakirodalomban, mellékes többeknek, hogy a kegyességi gyakorlat része a zsoltározás. Szintén elhagyhatatlan tartozéka a református templomnak és liturgiának, ezt a tudományos megközelítés sem mellőzhetné. Fel-feltűnik még olyan szélsőséges álláspont is, amely szerint gátolja a költészet művelését és értékelését, ha az éneket éneklük. Énekelték Huszár Gál és Szenci Molnár korában magyarul a régi magyar zsoltárokat, majd a genfi zsoltárokat is, és az az igazi, ha ma is éneklük, nem csak beszélnek róla, esetleg meghallgatnak belőlük szemelvényeket.

1.

Kezdjük a hajnali énekléssel. Zsoltárokat énekelt újesztendő pirkadatán, heidelbergi diákként, 1598-ban zsoltárköltőnk, az ötórás reggeli áhítat előtt. Megörökítette időnként naplójában az ilyen alkalmakat.²⁴ Vajon ugyanazokat énekelte németül és latinul is, mint magyarul? Akkoriban mi mindent ismerhetett? Zsolozsma kereté-

²² Marosvásárhely, Teleki Téka, To 3619^b.

²³ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár V. 87/30/2003 sz.

²⁴ *Szenci Molnár Albert naplója*, 123.

ben (hajnali *prima*) énekelt-e, vagy szabadon válogatott az napi lelkiállapota szerint? Hálóhelyéről bizonyosan kivonult a napkezdő áhítat helyiségébe, hisz a lakótársai még aludtak öt óráig, naponta akkor kezdődött a könyörgés.

Később, élete válságos napjain is megnevez zoltárokat naplójában, nem mondja meg, hogy németet, latint vagy (legalább helyenként) már magyart értett. Néhányszor megtudjuk, melyik zoltárt énekelték istentiszteleten, németül. Egy alkalommal hat zoltárt énekelt egymás után, 1605. március 6-án: 96., 97., 98., 100., 101., 102.²⁵ Mindig meglehetősen ritka jelenség az ilyen vallomásos megnyilatkozás.²⁶ Testi-lelki válságban szenvedett házassági kísérletének kudarca miatt, elesettségében volt rá döbbenetes hatással, hogy megdörmült az ég, amikor éppen dörgő egekről énekelt.²⁷ Ugyanezen állapotában felkeltette szobatársát, amikor annyira elveszettnek érezte magát, hogy szinte nem volt eszénél (azután kórházban sínylődött, lekötözve és eszméletlenül), ketten énekelték vigasztalásul a 91. zoltárt.²⁸ Az 1948-as és a 2021-es énekeskönyv-kiadásokban ennek a zoltárnak éppen a halálos veszedelem, a dögvész (pestis) idején megmaradást valló strófája hiányzik, az eredeti harmadik:²⁹

Nem lészen néked félelmed
Éjjeli irtózástól,
Szíved nappal meg nem ijed
Az röpölő gyors nyíltól.
Nem árt néked semmiképpen
Az éjjeli döglelet,
Az halálos dög délszínben
Néked semmit nem tehet.

Aligha elég magyarázat erre, hogy itt így szól a zoltár az Oppenheimeri Biblia szerint: „Ne félj az éjjeli rettegéstől, és a nappal repülő nyíltól. Az étszaka kegyetlenkedő dögtől: és az délben pusztító döghaláltól”. Mai bibliafordításunk: „Nem kell félned a rémségektől éjjel, sem a suhanó nyíltól nappal, sem a homályban lopódzó dögvésztől, sem a délben pusztító ragálytól” (Zsolt 91,5–6).³⁰

Kirajzolódik, bár elég bizonytalan vonalakkal a ránk maradt szórványos megörökítésekből a hajnali zoltáréneklés szertartási rendje. Ez nem az első tanítási órát előzte meg ott, amit ma osztályteremnek mondunk, lezajlott korábban, többnyire

²⁵ *Uo.*, 149.

²⁶ P. VÁSÁRHELYI Judit, „Énekeljetei néki vígan gyönyörű szép új éneket”: A bibliai zoltárok és a *Psalterium Ungaricum* (Herborn 1607) = *Szöveg-émlék-kép*, szerk. BOKA László, P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, Gondolat, 2011, 140–149.

²⁷ Zsolt 29,3; a zoltárvers második strófája; *Szenci Molnár Albert naplója*, 129.

²⁸ *Uo.*, 130.

²⁹ FEKETE Csaba, *Aki veti segedelmet: Két zoltárrészlet*, Mediárium, 2024/2, 48–59.

³⁰ *Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája*, Budapest, Kálvin, 2014.

istentiszteleti helységben. Nem a zsolozsmába illő három prózazsoltár recitálása volt a kezdő szakasz, hanem általában egy versbe átírt zsoltár éneklése, természetesen végig, nem egyes versszakokat válogatva. Erre esetleges érveket gyaníthatunk akár Huszár Gál graduáljában is. Az éneklést nem rövid kapitulum követte, hanem egy vagy két bibliai fejezet olvasása. Valószínűleg nem alkalmi válogatás szerint, vagy találmányra, hanem megállapodott évi rend szerint. Majd harmadik részként elhangzott az imádság, szintén valamilyen hagyományhoz és imádságos gyűjteményhez kapcsolódva. Szenci Molnár imádságos könyvecskéje tanúsítja, hogy mindig a Miatyánk és az Apostoli hitvallás volt az áhítat lezárása.

2.

Kérdés az is, hogy hol és mikor ismerte meg Molnár Albert a genfi zsoltárokat. Azért jelenhetett meg Huszár Gál graduáljában (Komjáti, 1574) a 140. genfi zsoltár 1540-ből való dallamával a Tízparancsolat – *Ő, Izráel, szerető népem*³¹ – mert voltak, akik ismerték és használták. Később eltűnt. Új énekeskönyvünkben sincs meg, helyette van a 6. genfi zsoltár dallamával egy másik változat, *Meghagyta nékünk, Úr Isten* (RÉ21, 236). Ha Szenci Molnár ismerte Huszár Gál énekeskönyveit, akkor már diákként tudnia kellett a genfi zsoltárokról. Huszár Gálénak mondott egy éneket 1612-ben,³² tudja, hogy egy másik szerzője Szegedi Kis István,³³ de ebből nem következik kétségtelenül, hogy már diákként is hozzájutott mindezekhez az énekekhez. Volt azonban egy másik lehetséges forrása, ismeretségei és hazai peregrinálása révén.

Ambrosius (Lam) Sebestyén (1554–1600)³⁴ körében szintén megismerkedhetett a genfi zsoltárokkal, legalább némelyikkel, vagy valamelyik teljes kiadással. Ambrosius Sebestyénnel levelezett, például 1598. október 18-án kapta meg egyik levelét.³⁵ Ő pedig 1599. január 18-án írt neki.³⁶ A felvidéki tekintélyes prédikátort Késmárkon meg is látogatta Szenci Molnár 1600. január 3-án, és másnap nála ebédelt.³⁷

³¹ 1Móz 20; 5Móz 5. Lásd *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, 7.4. kiadás, szerk. HORVÁTH Iván, H. HUBERT Gabriella, HORVÁTH Andor, SELÁF Levente et al., Budapest, Gépeskönyv, 1979–2025, <https://f-book.com/rpha/v7/index.php> (a továbbiakban: RPHA), 1114. (Letöltés ideje: 2025. április 20. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes)

³² *Könyörögjünk az Istennek, szent Lelkének* (RPHA 0368). Megvolt a 19. századi énekeskönyvekben is, megmaradt 2021-ben is; RÉ48, 372: *Huszár Gál éneke 1566 előtti időből*; RÉ21, 231: *Huszár Gál, Debrecen, 1560*.

³³ *Ő, mint keseregnek most az keresztyének* (RPHA 1127). Megjelent, többek között: Debrecen, Komlós, 1569 (RMNy 264), 192; Detrekő, Bornemisza, 1582 (RMNy 513), LVb. stb.

³⁴ SEBŐK Marcell, *Humanista a határon: A késmárki Sebastian Ambrosius története (1600–1554)*, Budapest, L'Harmattan, 2007. – Azóta megjelent angol változata, vö. Marcell SEBŐK, *A Humanist on the Frontier: The Life Story of a Sixteenth-Century Central European Pastor*, London, Routledge, 2022.

³⁵ Szenci Molnár Albert naplója, 126.

³⁶ *Uo.*, 127.

³⁷ Ez a neves felvidéki prédikátor életének utolsó évében történt, 1600. január 4-én. *Uo.*, 133.

Továbbra is mérlegelést igényel, főleg a korábbi, egyoldalú megközelítések miatt, hogy a genfi zsoltárok megismerése nem volt református specialitás. A zsoltárkönyv hazai kiadásban először nem Kolozsvárott, Váradon vagy Debrecenben jelent meg, hanem Lőcsén (1635).³⁸ Valótlan, ráfogásnak minősül az a gyanítás is, hogy puritán hatásra terjedtek volna el a genfi zsoltárok. Túlzó puritánok közül valóban voltak, akik később kizárólag genfi zsoltárokat énekeltettek volna, egyben ellenségei voltak a hazai énekes és istentiszteleti örökségnek. Szenci Molnár nem közéjük tartozott, Újfalvi Imre sem. Visszaszorult az örökség, mert nem szűnt meg a liturgiátlanítás a 17. században. Végül, 1800 táján, aztán győzedelmeskedett a hazai hagyomány beszüntetése, a Benedek-féle 1806-os énekeskönyv már nem tartalmazott kis graduált. Uralomra jutott a feledés is. Attól fogva a ma is megszokott református istentisztelet vált általánossá, amelyben tetszőleges választás szerint el-elhangzik valamelyik zsoltár, ma inkább csak egy verse, leggyakrabban a kezdete. Genf példája, a kálvinizmus emlegetésével ellentétben, a zsoltárkönyv ismételt végig eléneklése nálunk soha nem honosodott meg, a hazai szakirodalomban annyira ismeretlen maradt, hogy először Bólya kiadásában jelent meg magyarul 2003-ban a Kálvin városában gyakorolt zsoltáréneklési rend.³⁹

3.

Mikor fordította Szenci Molnár a zsoltárokat? Erre is van hagyományos, azaz kialakult vélemény. Megtudjuk az 1948-as énekeskönyvből. (Ilyen tájékoztatás azelőtt nem volt található református énekeskönyvünk 17–19. századi kiadásában.) Változatlanul közölte ezt a Tanácskozó Zsinat kiadta 1996-os énekeskönyv is a 150. zsoltár után:

Mind a százötven zsoltár szövegét magyar nyelvre fordította Marot Kelemen és Béza Tódor francia verseiből 1606. március 9. és május 24., valamint szeptember 1–23. napjai közötti időben, tehát nem egészen száz nap alatt Szenci⁴⁰ Molnár Albert (1574–1634). Munkájának végeztével ezt írta naplójába: „Laus viventi Deo” (Dicsőség az élő Istennek!).

³⁸ *Keresztyéni isteni dicséreték, Mellyek az Magyar Nemzetben reformáltatott Ecclesiákban szoktanak mondattatni. Ezek mellé adattattak szép renddel. Először, az Szent Dávidnak franciai Nótáknak és Verseknak módgyokra rendeltetett soltári [...] bővebben, hogy nem mint ennek előtte Debrecenben és Bártfán kibocsáttattak*, Lőcse, Brewer, 1635 (RMNy 1628).

³⁹ *A genfi egyház zsoltáréneklési rendje*, 1562. Lásd BÓLYA, 447–454.

⁴⁰ Nem elírás, alább sem, mert Csomasz Tóth Kálmán 1948-ban még *Szenci* névalakot írt, de később áttért a *Szenci* névalakra. Például 1990-ben már így jelent meg az énekeskönyvben. Az 1996-os énekeskönyv azonban visszatért a korábbi, *Szenci* névalak használatára.

Szenci Molnár megörökítette naplójában a zsoltárokon munkálkodását 1606-ban.⁴¹ Gyaníthatjuk, egyéb szorgoskodásával egy időben legalább a zsoltárok közül némelyeket korábban lefordított, és csak a hiányok pótlására, a sajtó alá rendezésre, a nyomdakézirat letisztázására kellett a megnevezett száz munkás nap. Megörökítette ugyanakkor azt is, hogy 1607. április 22-én kezdődött a zsoltárkönyv nyomtatása, s végződött május 12-én.⁴² Az 1603–1605 közötti években megszülethetett Pfalz (a Palatinatus) környezében egyes zsoltárok magyar változata. Eldőlhetne ez a kérdés, ha felbukkanna valamilyen specimen, amelyet vélt vagy remélt támogatóknak küldött a fordító. Biztosan volt egy, de nem maradt meg.⁴³

4.

Magyarországi prédikátorkodása idején mit énekelt itthoni református gyülekezete? Maga Szenci Molnár, gyakorlott rektor és kántor lévén, tanított-e és énekeltetett-e genfi zsoltárokat? Talán felbukkan néhány célzás vagy utalás a naplójában megnevezett számos prédikátor hagyatékában, amelyből valamilyen éneklési rend jellemezhető volna. Valójában a genfi zsoltárok elterjedése a 17. század végéig lezajlott, szinte észrevétlenül, mindenféle zsinati vagy püspöki elrendelés nélkül, és 1700 táján az akkor született énekeknek csaknem fele genfi zsoltárok dallamára készült, ez figyelhető meg például Ráday Pál *Lelki hódolása*ban. Jól magyaroznunk nem könnyű, mert az 1652-ben megjelent dallamos lőcsei kiadás⁴⁴ után a zsoltárdallamok közlése hazánkban csak fokozatosan vált elhagyhatatlanná. A külföldön megjelent Hanaui Biblia és az Oppenheimeri Biblia, majd Janson-féle Biblia (Amszterdam, 1645)⁴⁵ és a Tótfalusi-féle „aranyas” Biblia (Amszterdam, 1685)⁴⁶ meg a magában megjelent kis zsoltár (12°, Amszterdam, 1686)⁴⁷ és fél zsoltár (24°, Amszterdam 1686) tartalmazta a mintául szolgáló dallamokat. Dallam nélküli kiadásai is jelentek meg az énekeskönyvnek Debrecenben, Váradon, Lőcsén. Felbukkantak viszont az utóbbi évtizedekben eddig ismeretlen kiadások, ezekben dallam is volt, kottaolvasók tanulhattak és taníthattak belőlük.⁴⁸

⁴¹ A megjelölt időpontokhoz megmaradt naplójegyzetek: „A zsoltárkönyvet elkezdtem a dallamhoz igazítani [...] Végeztem a 100. zsoltárral és abbahagytam a munkát [...] Elkezdtem fordítani a 101. zsoltárt [...] Befejeztem az egész Zsoltárkönyvet”. *Szenci Molnár Albert naplója*, 151.

⁴² *Uo.*, 152.

⁴³ *Specimen Psalterii Ungarici*, Nürnberg, Hutter, 1604 (RMNy 920).

⁴⁴ RMNy 2424.

⁴⁵ RMNy 2091.

⁴⁶ RMNy 4562.

⁴⁷ Kis zsoltár (RMK I, 1345), fél zsoltár (RMK I, 1346).

⁴⁸ Lőcse, Brewer, [1657–1665], (RMNy 2988). – Várad, Szenci Kertész Ábrahám, [1652–1660], az első dallamos hazai kiadás, amely az Amszterdami Biblia nyomán született (RMNy 2750). – Lőcse, Brewer, 1670 (RMNy 3665). – Kolozsvár, Veresegyházi Szentel Mihály, 1675 (RMNy 4019). – Magában csak a genfi zsoltárokat közlő énekeskönyv: Kolozsvár, Veresegyházi Szentel Mihály, 1676 (RMNy 4076). – Kolozsvár, Veresegyházi Szentel Mihály, 1681 (RMNy 4361). etc.

5.

Páratlan ritkaság az egykori templomszentelés leírása.⁴⁹ Bekecs református templomát 1625-ös szentelése után alig két évtizeddel elpusztították, később a romokat teljesen átépítették katolikus templommá. Megtudjuk, hogy 72 fára festett felirat, bibliai idézet készült díszítéséül, Szenci Molnár ezeket imádságnak mondja. Nem találunk azonban teljes liturgiát, valamennyi részlet megnevezését és sorrendjét. Mintha már akkor formálódott volna a későbbi, szinte napjainkig gyakorolt istentiszteleti rend. Elég megtekintenünk a legkésőbb megjelent, tehát az 1998-as *Istentiszteleti rendtartást* ilyen szempontból.⁵⁰ A szokásos vasárnapi istentisztelet folytatásaként szenteltek, a szertartáshoz alkalmilag tartozhatott keresztelés, és feltétlenül úrvacsorázás. Ezáltal a sákramentum kiszolgáltatásakor elhangzó szereztetési igékkel szenteltek.

Énekelve vonult a parókiáról a lelkészek és énekes diákok, kántorok menete a templomba. Vízkereszti (kiskarácsonyi), azaz újesztendei énekkel – *Nékünk születék mennyei király* –,⁵¹ mert az ünnepélyt e napra időzítették. A Huszár Gál énekeskönyvei óta meghonosodott himnusz refrénje: *Új esztendőben mi vigadjunk, Született Jézus, mi imádjuk*. Adalék éneket is közölt Szenci Molnár kiadványa,⁵² de nem sorol el minden éneket, ami elhangzott. Lehet, hogy csak az énekes diákok szólaltattak meg egyes szertartásba illő zsoltárokat és himnuszokat, vagy váltakozva énekeltek a teljes gyülekezettel. Tudjuk, hogy a *Te Deum laudamus*, *Téged Isten dicsérünk* a graduálok magyar változata lehetett. De nem mondhatjuk meg, hogy az egyéb szép *dícséret*ek és *psalmusok* melyek voltak, vagy, hogy az úrvacsorázás közben és végén mit énekeltek. Az igeliturgia a szószékről hangzott, feltehető, hogy ez egyben az esperes templomszentelő beszédét jelentette. Sem igent, sem nemet nem mondhatunk arra a kérdésre, hogy vajon énekeltek-e genfi zsoltárt. Aligha.

Nem rendtartás és ágendapótló célra született a kiadvány. Vannak a leírásnak pótolhatatlan adalékai, ilyen az is, hogy volt a templomban boltozott éneklő hely, bizonyára a szentélyrészben. Egészében hasonlíthatjuk a leírást a kortárs Alvinci Péter közölte kassai liturgiához, tőle szintén annyit tudhatunk, hogy énekelt az énekkarral a kántor, alighanem úrvacsorai himnuszt, himnuszokat, a Huszár Gálnál már

⁴⁹ *Consecratio templi novi*, azaz az felépített bekecsi templumnak dedikálása [...], Kassa, Schultz, 1625 (RMNy 1334). Elérhető: <http://dc.reformatus.hu/data/2014/03/07/collidoc2009.pdf>. – Lásd még P. VÁSÁRHELYI Judit, *Molnár Albert és a bekecsi templomszentelés = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Budapest, Akadémiai, 1987, 253–274. – Továbbá SZABÓ András, *Egy különleges kálvinista templom*, Collegium Doctorum, 2009, 120–128.

⁵⁰ *Magyar Református Egyház Istentiszteleti Rendtartása*, Budapest, Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, 1998.

⁵¹ RPHA 1066, RÉ48, 282. Új énekeskönyvünkben rövidítve és átdolgozva találjuk: RÉ21, 434. Kezdeté sem maradt változatlan: *Megszületett a mennyei Király*. A refrén változatlan.

⁵² *Számtalan ez földön emberi nemzetnek az ő nyomorúsága*. Stílusjegyek alapján a szakirodalmi vélekedés szerint Prágai András lehet a szerzője (RMNy 1334), kiadva: Bethlen Gábor *korának költészete*, s. a. r. KOMLOVSZKI Tibor, STOLL Béla, Budapest, Akadémiai, 1976 (RMKT XVII/8), 104–109, 511.

megtalálhatókat.⁵³ Szenci Molnár ismerte ezt az énekkincset, mutatja az Oppenheimeri tömörítvény (1612),⁵⁴ hozzájutott nyomtatott énekeskönyvekhez, feltehetően kéziratokhoz is. Említi egy ízben, hogy négy kötetet küldött haza, Magyarországra, és leveleket. Jó volna, ha némelyik közülük megmaradt volna, és felbukkanna.⁵⁵ Kassán volt kézíratos graduál, azzal együtt a liturgikus kórus rendelkezésére állhattak nyomtatott énekeskönyvek. Ezekből ismerhette, ha korábban nem tudta volna, a Sztárai zsoltárparafrázisát: *Sok jótéteményén nagyon csodálkozván*.⁵⁶ Fontosnak vélte közreadását, de nem okolja meg. Milotai Nyilas István (1571–1623) rendtartásához (1621)⁵⁷ hasonló az úrvacsorázás előtti három gyónó kérdés, amely módosulva, bővítve, Melius Juhász Péter korától máig megmaradt. Magyar irodalmi szempontból persze nem lényeges, hogy például Bekecsen nyitott templomajtó várta-e a menetet, amely kézben hordozta az úrvacsorai és keresztelési edényeket, vagy pedig fohász és igemondás után a szolgáló esperes nyitotta meg, a szertartásosan átadott kulccsal.

6.

Zsoltárköltőnk személyét különösen érintő másik istentiszteletről is tudunk, ott is elhangzott két zsoltár, németül.⁵⁸ Szenci Molnár esküvőjén, 1611. október 8-án Oppenheimban. Orgona is szólt. Csak egyáltalán nem mai módon, mert akkor még ismeretlen volt az orgonakíséretes gyülekezeti éneklés, az énekkar vezette a gyülekezet zsoltározását. A 17. század közepén kezdett elterjedni Európában e praxis helyett a gyülekezet éneklésének vezetése orgonaszóval, vagy az énekkar kísérése. Addig a szertartás kezdetén prelúdium, majd egyes verzettók hangzottak el, a liturgikus énekkarral váltakozva. Előremutató volt így is ennek az esküvői emléknek a megörökítése, mert nálunk a református templomokban csak 1761 után kezdtek orgonákat építeni. Az orgonakíséréssel vezetett gyülekezeti éneklés meg majdnem egy évszázaddal később terjedt el lassan. Részben azért, mert a 19. század első felében is elég kevesen tudtak orgonálni, és az egyházközségeknek új orgonás állásról kellett gondoskodniuk, díjlevéllel.

⁵³ *Az Wrnak szent Wacsoraiarol valo reovid intes [...] irattatott Alvinci Peter által*, Kassa, Mollerus, 1622 (RMNy 1263). Kiadva: s. a. r., tan. FEKETE Csaba, Debrecen, DRHE Liturgiai Kutatóintézete, 2011.

⁵⁴ Lásd erről jelen tanulmány 7. fejezetét.

⁵⁵ *Szenci Molnár Albert naplója*, 136.

⁵⁶ RPHA 1259.

⁵⁷ MILOTAI NYILAS István, *Agenda, az az anyaszentegyhazbeli szolgálat szerént valo czelekedet [...] Irattatott es ki botsatatot [...] Melotai Nyilas Istvan által*, Kolozsvár, Heltai, 1621 (RMNy 1251).

⁵⁸ *Szenci Molnár Albert naplója*, 159.

7.

Tömörítvény a magyar Bibliával együtt Hanauban és Oppenheimban nyomtatott énekeskönyv (könyvészetileg: konvolutum), nem esetleges függeléke a genfi zsoltároknak.⁵⁹ Német mintájú magyar református gyülekezeti énekeskönyv ajánlatos típusa. 1607 óta valóban van függeléke is a zsoltárkönyvnek, ennek későbbi alakja jelenik meg Tótfalusi Kis Miklós (1686)⁶⁰ „aranyas” Bibliájában is. Gyarapszik. Fokozatosan átalakul, kifejlett alakját Oppenheimban nyomtatják. 1607-ben a 150. zsoltár után következik a *Tízparancsolat* és a *Simeon éneke*, a függelékben. Külön szakaszban követi még egy másik zsoltárdallamra írt *Tízparancsolat*, aztán a *Minden háborúság ellen*, végül az *Úrvacsora előtti* és az *Úrvacsora utáni* ének. Eleinte nincs, később feltűnik az *Anna éneke* és a *Mária éneke*. Ebben a függelékben és a tömörítvényben is többnyire a németre tekintett Szenci Molnár. De beiktatott magyar zsoltárdicséreteket is, és nem fordított le minden német parafrázist.⁶¹ Jegyzetben olvashatjuk felsorolásukat az

⁵⁹ *Szent Dávidnak Zsoltári az franciai nótáknak és verseknek módjokra magyar versekre fordítottak az SZENCI MOLNÁR Albert által, Oppenheim, Galler, 1612 (RMNy 1037), 136. – Részcímlapja szerint: Egy-néhány psalmusok és lelki énekek az közönséges énekeskönyvekből kiválogattak, és ide helyeztettek.*

⁶⁰ RMNy 4562.

⁶¹ Számsorrendben a következő tizennégy zsoltárdicséretet válogatta: 1, 12, 46, 51, 57, 65, 79, 89, 103, 112, 128, 140, 146, 147. – Német forrása eltér, ott az alábbi táblázatban felsoroltak sorakoztak, két zsoltár két változatban, mindössze három kivétellel megjelölve szerzőjüket, mindegyik nevet mellőzte Szenci Molnár.

1	Ludvig Oeter	91	Sebald Heyden
12	Mart. Luther	103	Paulus Speratus
13	Matth. Greiter	114	Matth. Greiter
14	—	119	Matth. Greiter
15	(CXV!) Wolf Dachstein	124	Mart. Luther
31	Adam Reißner	[124]	Iustus Jonas
37	Ludwig Hetzer	125	Matth. Greiter
46	—	127	Mart. Luther
51	Matth. Greiter	130	Mart. Luther
[51]	Erhart Hegenwalt	137	Wolf Dachstein
53	—	139	Heinr. Vogler
73	Henr. Vogler		

Ezután következnek a kantikumok, kezdve Zakariás énekével. – Lássuk betűrendben a Szenci Molnár által közölt zsoltárdicséreteket.

<i>Incipit</i>	zsoltár	RPHA
Az jóhitű ember szeléd ez világon	89	0014
Boldog az ilyen ember ő lelkében	112	0202
Boldog az olyan ember az Istenben	1	0203
Dicsérd az Istent, mostan, ó, én lelkem	146	0251
Drága dolog az Úr Istent dicsérni	147	0291
Erős várunk nekünk az Isten	46	0392

1598-as herborni kiadás szerint, azt is, hogy más és kevesebb zsoltárparafrázist nevez meg.

Párizsban H. Hubert Gabriella rábukkant 2004-ben arra, hogy létezett 1609-es német minta, és még több ismeretlen, hazai kutatóknak elérhetetlen kiadás, énekeskönyvtípus is, tehát nem csupán esetlegesen, vagy alkalmi rögtönzés módjára született egyik énekcsoport sem, amelyet tartalmaz Szenci Molnár *tömörítvénye*.⁶² Énekeskönyvi koncepciójában viszont nemigen lehet jelen Újfalvi közvetlen hatása. Jó volna tudnunk mégis, hogy elérhető volt-e Szenci Molnár számára Újfalvi 1602-es énekeskönyve. Talán még fontosabb volna, ha kiderülne, hogy egykori mesterével megmaradt-e a kapcsolata, a genfi zsoltárok fordítása, majd a zsoltárköltő hazai prédikátorsága és felvidéki útjai idején, akkor lehetne tanulságos a hazai énekeskönyv (Debrecen, 1602)⁶³ és az Oppenheimban kiadott *tömörítvény* szembesítése, az énekek megválogatása. A *tömörítvény* összeállítása egészében éppen nem Kálvin vagy a puritánok gyakorlatát követte. Szenci Molnár nem maradt meg a kizárólag genfi zsoltárokat éneklő gyülekezet eszményénél, német példái és németországi tanultsága, működése miatt ilyet nem is vallott.

4. kép

1948-as énekeskönyvünk 483. énekének 3–4. sora, Miatyánk parafrázis, kétszer vezérhanggal. Ez a két módosítójel hamar eltűnt az énekeskönyvből. 1996-ban ugyanitt nincs engedélyezett félhanglépés ebben a sorpárban. Új énekeskönyvünkben van, lásd RÉ21, 332

Felséges Isten, néked jelentjük mi nagy nyavalyánkat	79	0415
Irgalmazz, Úr Isten, immáron én nékem	57	0590
Minden hív keresztyének meghalljátok	128	0960
No, dicsérd lelkem az Urat	103	RMKT XVII/6.. 185.
Ó, mint keseregnek most az keresztyének	[—]	1127
Ó, Úr Isten, tekints hozzám	12	1139
Sok jótéteményén nagyon csudálkozván	65	1259
Úr Isten, irgalmazz nékem	51	1436
Végtelen irgalmú Isten, hozzád kiáltok	140	1473

⁶² H. HUBERT, *A régi magyar gyülekezeti ének*, 160–166.

⁶³ RMNy 886. – Sokatmondó címe, amelynek részletei későbbi énekeskönyvek címlapján ismétlődnek: *Keresztyeni énekek, melyek az Graduál mellett, s-anélkül is, az hol azzal nem élhetnek az Magyar nemzetben reformáltott Ecclesiákban szoktanak mondattatni [...] mértékletesen és helyessen többítették [...]*

Stílusjegyek alapján zömében Szenci Molnár költeményeinek tekintették a genfi zsoltárok után következő énekeket. Többek között Csomasz Tóth Kálmán vallotta ezt, Szenci Molnár kritikai kiadásában. Ma már látnunk kell, hogy talán egy sincs közöttük, amelyik nem fordítás németből. Szenci Molnár valamilyen okból elhagyta az énekek fölött olvasható szerzők nevét. Talán azért, mert itthon nem minden ének szerzője volt ismert az ő korában sem. Tekintsük át a tömörítvény azon énekeit, amelyeknek szerzőjét és eredetijét már 2004-ben megtalálta H. Hubert Gabriella.

Szemléltetésül következzenek elsőnek a tömör keresztelési ének, az eredetijével együtt.

Zwick, 16. század

Oppenheim, 1612, RÉ21, 342.

O Gott und Vater gnadenvoll,
jetzt tauf du uns und rein'ge wohl
unser ganz sündlich Fleische.
Tilg aus die Sünd durch Christi Blut
und halt uns dann in deiner Hut
mit Kraft deins Heiligen Geistes.
Erschaff uns, wie die Tauf bedeut',
aufrecht und redlich Christenleut.
Lass uns dein Liebe finden,
damit der Bund der Gnaden dein
mög unser aller ewig sein
mit allen Gotteskindern.

Úr Isten, kérünk tégedet,
Keresztelj és moss meg minket,
És tisztíts meg kegyesen.
A Krisztusnak ő vérével
Nagy bűneinket töröld el
Szent Lelked erejében.
Amit e szent fürdő jegyez,
Mindent mibennünk megszerez,
Vég körül kegyelmeddel,
Hogy a te szövetségedben
Megmaradjunk mind végiglen,
Minden mi gyermekinkkel.

Szerzője: Johann Zwick (kb. 1496–1542), RÉ48, 431: Oppenheimi zsoltárfüggelék, 1612. RÉ21, 342: szerzőt nem említ, sem fordítót, csupán forrást: Oppenheim, 1612.

Következzék ezután sorban a Miatyánk, *Anna éneke*, egy esti himnusz, két reggeli ének, egy adventi ének, egy asztali áldás, egy passió-ének, végül a 103. zsoltár parafrázisa.

Szintén a legtömörebb énekeskönyveinkben a vélhetően Szenci Molnár megverselte *Úri imádság: Miatyánk, ó, kegyes Isten* (RÉ48, 484). Csomasz Tóth Kálmán felpanaszolja, hogy sokszor nincs más ének, amelyet némelyik ritkán használt zsoltár dallamára még énekelhetnének. Csak egyetlen zsoltár énekelhető a legrövidebb, a 117. zsoltár dallamára, *Az Urat, minden nemzetek*. Ugyanazon dallamra született a 127. zsoltár is, *Hogyha ember házat épít*. Miért nem erre a zsoltárdallamra énekeljük a Miatyánkot, amelyre Szenci Molnár fordította: *Mi Atyánk, ó, kegyes Isten* (RÉ21, 333)? Új énekeskönyvünkben továbbra is a Luther-féle parafrázis (RÉ21, 331), majd közvetlenül az először Tótfalusi közölte (most megrövidített) magyarázó parafrázis (RÉ21, 332) után következik, és ennek *Mennybéli felséges Isten* kezdetű dallamára kell énekelnünk.⁶⁴ Al-

⁶⁴ FEKETE Csaba, *Változás és folyamatosság: Néhány jegyzet új énekeskönyvünkhöz*, Theologiai Szemle, 2021/4, 209–212.

ternatív dallamként megnevezi a RÉ21, hogy a 117. genfi zsoltár dallamára írta Szenci Molnár. Mégsem illeszti az ének fölé az eredeti dallamot.

Anna éneke (1Sám 1–10) fordítás, a 7. genfi zsoltár dallamára. *Örül az én szívem az Úrban – Mein Hertz ist frölich in den Herren*. Nem a szentek valamiféle hazai tiszteletének maradványa. A kanticum szerzője ismeretlen. Megjelent 1804-ig a Bibliával nyomtatott tömörítvényben, azóta soha, nincs benne új énekeskönyvünkben sem.

Himnusz is van az esti énekek sorában: *Felséges Isten, mennynek, földnek ura*, RÉ48, 495: *Németből fordította Szenczi Molnár Albert, 1612*. Szerző és fordító nélkül közli új énekeskönyvünk, RÉ21, 689: *Ismeretlen német szerző, Herborn 1607*.

Reggeli ének is van a mindennapiak sorában, hibás szerzőnek tulajdonítva jelent meg újabban. *Dicsérlek, Uram, téged – Ich dank’ dir, lieber Herre*. Valóban *Morgenlied*. Szerzője Johann Kolross (kb. 1487 – kb. 1558) bázeli lutheránus tanító; nem genfi zsoltár, hanem középkori szerelmi ének dallamára szerezte. RÉ48, 493: *Ismeretlen szerzőtől, 1612 előtt*. Nem teljes adat, de nem helytelen. Tisztázódhatott volna 1907 óta, amikor már kiderült, hogy nem lehet az ének szerzője Pécseli Király Imre (kb. 1590 – kb. 1641). A „megrögződött téves hagyomány” (Szentmártoni Szabó Géza megnevezése) napjainkban visszatért. RÉ21, 663: *Szöveg J. Kolross 1535, fordítás Pécseli Király I. Oppenheim, 1612*. Jó volna kutatás eredményeképpen végleg megerősíteni és összegezni Szenci Molnárnak az énekfordító munkásságát.

Fordítás voltáról némelyik éneknek valahonnan tudtak elődeink, egyik reggeli ének ilyen. *Hálát adok néked, mennybéli Isten – Ich danke dir, Herr Gott, in deinem Throne*, a 23. genfi zsoltár dallamára született. Szerzője Johannes Fabricius (1587–1616). Reggeli énekek közt találjuk, RÉ48, 495: *Németből fordította Szenczi Molnár Albert, 1612*. RÉ21, 689: *Szöveg: ismeretlen német szerző, fordítás: Herborn, 1607*. Luther reggeli és esti könyörgése kapcsolódik hozzá.

Furcsa sors jutott passióénekünknek. Ismeretlennek számít, éneklésének nincs hagyománya. Nincs meg énekeskönyvünkben, sem 1948-ban, sem 1996-ban. Szerzője Sebald Heyden (1499–1561), nürnbergi iskolai rektor. Visszavettük legújabbban, de nem a húsvéti ünnepkör énekei közé sorolva: RÉ21, 907–914. lap, sorszám nélkül, szerző, forrás, fordító és átdolgozó nélkül: *Sirasd meg, ember, bűnödét – O, Mensch, beweine dein Sünde gross*. Az eredetivel hasonlítva kellene jobban restaurálni. Csak 22 strófa jelent meg Hanauban és Oppenheimban, a lezáró doxologikus 23. strófa későbbi toldás, a 2. strófa mai fordítója, Dóka Zoltán mégis ezt választotta keretversül (RÉ21, 488.). Most a hosszú éneknek a húsvéti ünnepkörbe iktatott eme változata csupán a keretverseket hagyja meg, RÉ21, 488: *Szöveg S. Heyden passióénekének keretversei, Nürnberg 1525, ford: 1. v. Szenci Molnár A., Oppenheim 1612; 2. v. Dóka Z.* Megvan az énekeskönyv mintegy járulékos helyén, az eddig mellőzött és ismeretlen teljes ének is, nem érintetlenül. Kezdeté helyett azonnal ezt olvassuk, esetleg énekeljük, mert a bűnödét szóra nem sikerült rímet találni:

Oppenheim, 1612.
 Sirasd meg, ember, bűnödött,
 Melyért Krisztus e földre jött,
 Mennyei dicsőségből.

RÉ21.
 Ó, ember, sirasd nagy bűnöd,
 Melyért Krisztus e földre jött
 Mennyei dicsőségből.

Lássunk még néhány példát, hogyan tűntek el, változtak meg az eredeti mondatok, sorok, miközben rendszertelen vagy sikertelen módosítgatás miatt maradtak régies szavak, sorok, szerkezetek.

Oppenheim, 1612.
 3. Vón harminc pénzt ötölök.
 Krisztus az húsvéti báránt
 Tanítványival egyaránt
 Megövé, és előttök
 Szerzé ő testamentomát
 4. Mondván: – Ó, vigyázzatok!
 És egy kőhajításnyira
 Tőlük elméne és mondá:
 – Atyám, hozzád kiáltok
 Tőlem ez pohár múlják el!
 6. Jézus mindeneket tudván
 Eleikbe méne bátran,
 S mondá nékik kegyessen:
 – Kit kerestek fegyverrel ti?
 – Jézust! — Minden azt feleli,
 És ledőlének szörnyen.
 Judás ötöt megcsókolá,
 20. Föld indula, szakadoznak
 Kősziklák, koporsók nyílnak
 Az hadnagy vitézivel
 Mond: – Ez ember bizonyára
 Igaz, és Istennek Fia! –
 Vervén mellyöket kézzel.
 Az latrok csontját megronták,
 Megholt Jézusét nem bánták.
 Oldalát egy likasztá,
 Kiből vér és víz csordula.
 Azki látta, bizonyítja
 Mint régen meg volt írva.

RÉ21.
 3. Harminc pénzt kapott tőlük.
 Tanítványit egybe híván
 Krisztus a húsvéti bárányt
 Elfogyasztá övélük.
 Így szerzé testamentumát,
 4. És hátrahagyva őket,
 Kőhajításnyira tőlük
 Térdrehullva, könnyek között
 Atyjához így könyörge:
 – Tőlem e pohár múlják el!
 6. Jézus mindeneket tudva
 Őeljük ment nagy bátran,
 S mondá néki felszóval:
 – Én vagyok, akit kerestek,
 De őket elengedjétek,
 Kik velem együtt vannak.
 Akkor Judás megcsókolta,
 20. Föld megindula, szakadnak
 Kősziklák, koporsók nyílnak
 A hadnagy vitézivel
 Monda: – Ez ember bizonynyal
 Igaz, és Istennek Fia!
 Verték mellüket kézzel.
 A latrok csontját megtörték,
 De nem bántották Jézusét,
 Lándzsával egy megsúrta,
 Melyből vér és víz csordula.
 Aki látta, bizonyítja.
 Mint régen meg volt írva.

Nemzetközileg elterjedt adventi ének az *Ó, népeknek megváltója – Nu komm der Heiden Heiland*. Szerzője Ambrosius (340–397), ebből lett Martin Luther parafrázisa, RÉ48, 302: *Oppenheim, 1612*; RÉ21, 374: *Veni redemptor gentium, adventi himnusz, szöveg: Ambrosius püspök, 4. sz. fordítás Oppenheim, 1612*. Kivételesen gregorián köt-tával közli énekeskönyvünk 1948-ban és 2021-ben.

Asztali áldás a *Hozzád kiáltásunkat halld meg – Dich bitten wir dein Kinder*. Szer-zője Georg Thym (kb. 1520–1560). Nincs meg új énekeskönyvünkben.

No, dicsérd lelkem az Urat – Nun lob mein Seel den Herren, 1525. Szerzője Johan-nes Grammann (Poliander) (1487–1541), lutheránus prédikátor, humanista. Szenci Molnár óta nincs meg ez a zsoltárdicséret hazai énekeskönyveinkben, bár sok későbbi német énekeskönyv beiktatja, feltűnik zeneművekben, többféle dallammal és feldol-gozásban, ötstrófásra bővítve. Beiktassuk-e a jövőben gyülekezeti énekeskönyvünk-be, mint a 103. zsoltár másik parafrázisát? Mintha eddig ismeretlen volna, de most felfedeztük? – Szentmártoni Szabó Géza javasolja befogadását, mert része Szenci Molnár örökségének. Lássuk tehát teljes szövegét, szerkezetét, strófikáját.

Szenci Molnár eltér a német eredetitől a sorok szótagszámát tekintve. Végig más képletet használ: 8 8. 8 8. 8 6. 7 6. 7 6. 7 6. Vannak Lobwassernél helyenként nyolcas sorok is, de eltér Poliandernél a strófica: 7 8. 7 8. 7 6. 7 6. 7 6. 7 6. Nem közöl 1612-ben Molnár Albert *ad notam* utalást sem, mint egyes más énekek előtt, talán mert közvetlen vagy hozzáférhető forrása szerint hiányzott. Vagy nem volt módja utánajá-rásra, noha Poliander zsoltárdicsérete legalább harminc énekeskönyvben megjelent a 16. század közepétől.⁶⁵ Dallama különféle hajlításokat tartalmaz egyik-másik éne-keskönyvben.⁶⁶ Valamikor és valahol ötödik strófát adtak hozzá az énekhez. Például Bach feldolgozásában csak ez és a kezdőstrófa hangzik el. Szenci Molnár megmaradt az eredeti, négystrófás változatnál.

Magyarázza azt is a dallam hiánya, hogy nálunk az ének elterjedése csak akkor lett volna lehetséges, ha a hazai protestáns énekeskönyvek szerkesztőinek lett volna igényük és módjuk német énekeskönyvekből való pótlásra, amelyekben megvolt a dallam. Természetesen az is elképzelhető, hogy alkalmas mai dallam születik. A mai közreadáshoz és új énekeskönyvünkbe foglaláshoz tehát az a nehézség járul, hogy, amint láttuk, Szenci Molnár nem az eredeti strófikát választja: nyolcas sorokat iktatott a hetesek helyére, talán azért, mert ilyen dallamra gondolt. Tartalmi hűség mellett ezért valamelyik egykorú dallamváltozat alkalmazása is lehet gond.

Eltérnek szóalakok és írásmódjuk a későbbiektől 1598-ban, mint például bend = West, köng = König, Pundt = Bund stb. Hiányos az írásjelhasználat, nagybetűzés. 1609-ben már minden verssor nagybetűvel kezdődik.

⁶⁵ Philip WACKERNAGEL, *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des XVII. Jahrhunderts*, Leipzig, Teubner, 1864–1867, V, 968–969. szám.

⁶⁶ Johann ZAHN, *Die Melodien der deutscher evangelischer Kirchenlieder*, Gütersloh, Bertelsmann, 1892, V, 8244. szám.

Poliander, 1525.

1. Nu lob, mein seel, den Herren,
Was in mir ist den namen sein :/
Sein wolthat thut er mehren
Vergiß es nicht o hertze mein:
Hat dir dein sünd vergeben,
Vnd hailt deinen schwachait groß,
Errett dein armes leben,
Nimmt sich in seinem schoß.
Mit relchem trost beschüttet,
Verjüngt dem adler gleich,
Der köng schafft recht behüttet,
Die leiden in seim reich.
2. Er hat uns wissen lassen
Sein heilig recht vnd sein gericht :/
Dazu sein güt ohn massen,
Es mangelt an erbarmung nicht.
Sein zorn leßt er wol fahren,
Straft nicht nach vnser schuld,
Die gnad thut er nicht sparen,
Den blöden ist er hold.
Sein güt ist hoch erhaben
Ob den die fürchten ihn,
So welt der ost vom abend,
Ist vnser sünd dahin.
3. Wie sich ein vattr erbarmet
Vber sein junge kindlein klein :/
So thut der Herr vns armen,
So wir ihn kindlich fürchten rein.
Er kent das arm gemechte,
Vnd weiß, wir seind nur staub,
Gleich wir das graß vom rege,
Ein blumm vund fallnds laub,
Der wind nur drüber wehet,
So ist es nimmer da,
Also de mensch vergehet,
Sein end das ist ihm nah.

Oppenheim, 1612.

1. No, dicsérd lelkem az Urat,
Bennem minden áldja nevét:
Mert sok jótéteményt mutat,
Ne felejtsd, szívem jókedvét:
Megbocsátja bűneidet,
Gyógyítja sérelmed,
És megtartja éltedet,
Szárnya alatt téged
Megvigasztal kegyesen,
Mint az sast, megifjét,
Ez király bírja híven,
Ő szegény seregét.
2. Szent törvényét megjelenté,
Nékünk, és ő nagy jóvoltát:
És rajtunk megerősíté,
Mondhatatlan nagy irgalmát,
Meggzúnik az ő haragja,
Nem vér bűneink szerént.
Irgalmát rajtunk nyújtja.
Szánja az erőtlent.
Nagy azokhoz kegyelme,
Azkik félik őtet,
Földtől az ég mely messze,
Elveti bűnünket.
3. Miként könyörül az atya,
Az ő szerelmes fiain,
Így az Úrnak nagy irgalma,
Megmarad rajtunk, hívein,
Jól tudja gyarló éltünket,
Hogy csak porok vagyunk,
Mint az essőn nőtt fűvet,
Kit az mezőn látunk,
Ha megfuvallja az szél,
Semmivé tétetik,
Az ember is, ki most él,
Menten elenyészik.

4. Die Gottes gnad alleine
Bleibt stet vnd fest in ewigkeit :/
Bey seiner lieben gemeine,
Die steht in seiner furcht bereit,
Die seinen bund behatten,
Herrschen im himelreich,
Ihr starcken Engel waltenSeins lobs,
und dient zu gleich,
Dem grossen Herrn zu ehren
Vnd treibt sein heiliges wort,
Mein seel sol auch vermehren
Sein lob an allem ort.

4. De az Istennek kegyelme,
Megmarad minden időbe:
És híveihez jókedve,
El nem fogy soha örökre:
Kik megtartják szövetségét,
Mennyekben örülnek,
Ti, angyalok szent nevét,
Áldjátok Istennek,
Szolgáljatok ő néki.
Terjesztvén igéjét,
Én lelkem is hirdeti,
Ő szent dicséretét.

A pótlások és javítások nem találtak utat a köztudatba az ének teljesen elfeledett volta miatt, ahogyan a hazai himnológiába sem, H. Hubert Gabriella 2004-ben megjelent kézikönyve ellenére.⁶⁷ Ideje volt, hogy szóvá tegye ezt Szentmártoni Szabó Géza.

Sorjáznak a megválaszolatlan kérdések. Kutatnivalók. Szinte semmit nem tudunk arról a legutóbbi időig, hogy a 17. század elején zsoltárdallamokat szerzett maga Móric hesseni tartománygróf, Szenci Molnár pártfogója, ahhoz a húsz genfi zsoltárhoz, amelynek nem született saját dallama 1562-ig, ezért ezeket mindmáig másikk zsoltár dallamára énekeljük. Soha, sehol nem utalt erre Szenci Molnár?

Nem hatott igazán az Oppenheimeri tömörítvény. Nem tudjuk az igazi okát. A genfi zsoltárok azonban megjelentek, függeléssel, tartalmazzák a verses Tízparancsolatot: *Emeld fel szemed, füled nyisd meg; aztán Simeon énekét*. Hozzájuk még nyolc ének társul. Köztük még két megverselt *Tízparancsolat, Anna éneke*, a 7. zsoltár dallamára: *Örül az én szívem az Urban*, ennek szintén német mintája volt. Hiányzott hazai hagyománya, ezért ezt sem szokás énekelnünk, nincs is benne 1948-as és 1996-os énekeskönyvünkben. Ma megvan, de 2021-ben új szerkezetbe tagolva találjuk, gyülekezeti és nagyheti istentiszteleten. Megalapozottnak tűnt sokáig az a feltételezés, hogy a *tömörítvény* és a *függelék* egyes énekeit (akár mindegyiket) Szenci Molnár Albert talán maga szerezte. De a rendelkezésünkre álló adatok szerint ő valószínűleg a fordítója volt mindegyiknek, nem pedig a szerzője.

⁶⁷ E zsoltárdicséret magyar változatának három sorában szükséges volt alig észrevehető változtatásokat tenni a Szenci Molnár 1612-es kiadásához képest. 1) Jobb a szóvégződés helyettesítése, a rím kedvéért, de nem feltétlenül szükséges: *El nem fogy soha örökké* → *El nem fogy soha örökre*. 2) Ma már nem használt szójelentés miatt is jobb egy módosítás: *Kik megtartják ő kötését* → *Kik megtartják szövetségét*. 3) Nem érthetetlen, de jobb a mai szabványos ragalak, így tökéletes a rím: *Ő szent dicséretit* → *Ő szent dicséretét*.

FEKETE CSABA
ny. főkönyvtáros
Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára
feketecs@silver.drk.hu

Missing Links in the Oeuvre of Albert Szenci Molnár, Translator and Adapter of the Genevan Psalms into the Praxis of the Reformed Church in Hungary (1607)

Abstract: Personal remembrance of the author of the present study is characterised first, concerning some persons of the 20th century authorities of the Hungarian psalm and tune editors. It is now certain that the immediate source of the 1607 Hungarian edition was the 1598 German edition, rather than the French of 1562. At least some of these Psalms and editions must have been earlier known among Hungarian ministers in the second half of the 16th century, those who studied at German and Swiss universities. The study also describes some characteristics of the Psalms in the 1948 Hungarian edition. Characterised and compared are also a few examples of additional hymns to the 150 Psalms since the beginnings, that follow the examples of the German forerunners, i. e. the Decalogus, Pater noster and Magnificat in Hungarian verses.

Keywords: Genevan Psalter in Hungarian, Albert Szenci Molnár, early editions of the Genevan Psalms in Hungarian, and their forerunners

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)